

SANAYİ DEVRİMLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Ekonomi tarihi sanayi devrimleriyle farklı bir değişim sürecine girmiştir. Sanayi devrimleri beraberinde birçok yeniliği getirmesine rağmen yıkıcılığı yeniliğinden daha yayılmacıdır.

Prof. Dr. Zahide Ayyıldız Onaran

Bu yıkıcılığa, Joseph Schumpeter Karl Marx'ın artı değer teorisini temel alarak, eskiyi kökten değiştirerek yok eden yenisini yaratan endüstriyel mutasyon olarak nitelendirmiş "Yaratıcı Yıkım" adını vermiştir. Gerçekten eskiyi kökten yıkmakla kalmayıp, sömürü gücünü de artırdığı görülmektedir. Zaman içinde doğa, ekonomi, toplum, üst yapı faktörleri üstündeki tahribatları görülmeye devam etmektedir.

Gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde, etkileri parlak bir yanılısamayla bağımlılığı yüksek tutsaklığa neden olmaktadır. Bir başka dezavantajı sanayi devrimini kaçıran ülke ve insanının, geriden gelmesi, yetişme çabası, o ülkelere benzeyerek yükselme hevesiyle daha da büyük sömürü altına girdiği birçok ülke örneğinde yaşanmaktadır.

Türkiye ekonomisinin sanayi devrimleri dönemleri çerçevesinde incelemek geliştirmekte olan bir ülkenin uyum ve uyumsuzluğuna örnek olması açısından önemlidir. Sanayi devrimleri dönemini ülke açısından ele almak için Cumhuriyet'ten önce ve sonra olarak ayırmak gerekir. Çünkü geçmişten geleceğe yansımaları, neden sonuç olarak incelemek büyük fotoğrafı ortaya çıkarırken detayların göz önüne serilmesini sağlar. 1923'ten başlayarak günümüze gelindiğinde Cumhuriyet 100 yaşını kutlarken bulunduğu Yüzyıla neler sığdırıldığını anlatabilmek için, önce coğrafi, demografik, siyasi,

ekonomik olarak yapılması daha belirleyicidir. Aynen İzzeddin Önder hocanın Türkiye Ekonomisi kitabında "Tarihsel an Pierre Bourdieau-yaklaşımla, bir yandan geçmişten süzülüp gelen miras ve sosyo-kültürel kalıtsal olgularla, diğer yandan uluslararası ilişkilerin tetiklediği süreçlerle yoğurularak oluşan uç noktalar ise salt görüntüsel ekonominin verileriyle yetinmeyip, sosyoloji, siyaset, hatta antropoloji alanlarını kapsamı zorunludur"² vurguladığı gibi. Böylece,

1923'ten başlayarak 100 yıla gelene kadar, bulunduğu yüzyıla neler sığdırdığını anlatabilmek için, önce coğrafi, demografik, siyasi, ekonomik, sosyolojik, antropolojik kapsamlı anlatımı tamamlayarak geniş bir çerçeveye oturtulmuş olur. Daha da açarsak; geçmişten geleceğe yansımaları, neden sonuç olarak, büyük fotoğrafı ortaya çıkarırken, detayların göz önüne serilmesini sağlar. Ama İzzeddin hocanın dediği gibi "Zor, kapsamlıdır, detaylı uzun bir çalışma gerektirir." Bu nedenle daha yüzeysel anlatımla, tabii kamu ve özel ayrımı çerçevesinde ülkenin gelişimini ve sorunların, çevre-ülke ilişkisi,

iç -dış dinamikleriyle tarihsel süreci ihmal etmeden bakmak ve sorunların bulaşma etkisinin nedenlerine işaret etmek daha kolay olacaktır.

Dünyanın teknoloji, ilerleme ve ekonomi ilişkisi sanayi devrimleridir. Genel olarak bakıldığında Sanayi devrimlerinin başladığı ve yayılmaya devam ettiği ülkeler günümüze güçlü ve bir dönem sömürgeci ekonomiler olarak imza atmaktadır.

¹ İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Teorisi Anabilim Dalı.

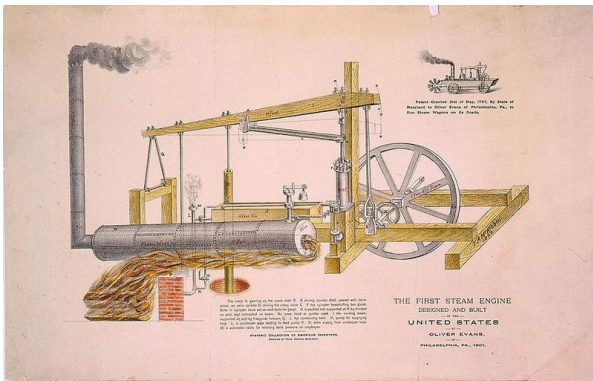
² İzzeddin Önder (2022) Türkiye Ekonomisi. Sf:7.Yeni Ülke Yayınları İstanbul

Sanayi devrimlerinin, eskiyi yıkıcılığının yanı sıra yarattığı avantajlar nedeniyle, ekonominin ve gelişmişliğin temellerini oluşturmaktadır. Her şey o temeller üzerinden yapılandığı için, ilk olan avantajlı, son olan dezavantajlıdır. Örneğin iki bebek düşünün; 3 yaşında ve daha 6 aylık. Biri yürümeye hatta koşmaya başlamış diğeri oraya gelebilmesi için belli bir düşmeli kalkmalı süreci var. Tıpkı Sanayileşmiş ve Sanayileşmemiş ülke karşılaştırması gibi. Sonradan gelme durumu, oturmamışlığa neden olacaktır.

Peki Dünyanın yaşadığı bu sanayi devrimlerini yani yaratıcı yıkımları kaçta ayırırız? Gruplandırma bağlamında Türkiye ekonomisindeki etkilerini nasıl anlatırız?

Sanayi devrimlerini genel olarak dört grupta toplamak mümkündür. Dünyada ilk sanayi devrimi buharlı makinenin bulunmasıyla İngiltere’de başlamış hızla Avrupa ülkeleri ve diğer ülkelere Amerika, Japonya daha sonra bütün dünyaya bulaşmıştır. Ancak Avrupa 2. devrimini yaşarken Rusya, Japonya gibi ülkeler hala 1. sanayiye yaşamaktaydılar. Ama günümüzde 4. sanayi devrimine baktığımızda bu ülkelerin öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Daha güçlü ekonomilere sahipler. Türkiye için başta ekonomi olmak üzere Osmanlı İmparatorluğundan başlayarak dönemsel karşılaştırma yapmak mümkündür

1. SANAYİ DEVRİMİ 1784-1830

Resim 1. Sanayi Devrimi³

18-19. yüzyıllardaki gelişimlerin buluşların makineleşme sürecine katkıları sermaye

³ <https://bluebox.creighton.edu/demo/modules/en-boundless-old/www.boundless.com/u-s-history/textbooks/boundless-u-s-history-textbook/the-market-revolution-1815->

birikimine neden olmuştur. Aslında temel üretim faktörü emeğin yanında makinenin hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı olarak gelmesidir. Özellikle Fransız devrimi, bilimsel yöntemlerin artışı ve sömürgecilik hızlandıran nedenlerden sayılır.

1. Sanayi dönemi Osmanlı İmparatorluğu dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Osmanlı'nın üstyapı unsurlarından, din, gelenekler, savaş ekonomisi, monarşi yönetim tarzı, kalkınmanın temelleri olan yapısal eşitlikçi dağılmaması, uyum sağlamak hatta gelişimin öncüsü olabilmek yerine olumsuz etkilemiştir. Dünya ülkelerinde (İngiltere) hızlı gelişmeler yaşanırken, yukarıdaki etkenler ve yapısı nedeniyle daha tutucu olan imparatorluk adım atamamıştır. Kendini Avrupa'nın ucuz hammadde kaynağı, dış ticaret mallarının serbest dolaştığı piyasası haline getirmiştir. Aslında daha ilk sanayi devrimiyle dünyada sömürme, yıpratma gücünü hem ülke hem emek açısından ortaya koyan sistemin kendine talep yaratacak piyasalar, ucuz üretim faktörü araması normaldir. Dolayısıyla teknolojik üretim düzeyi el sanayisi ve atölyeler ile sınırlı olan Osmanlı'nın talep yaratan piyasa olması normaldir ve uygundur. Doğal olarak bir buharlı makine ile rekabet etmesi mümkün değildir. Birçok benzeri nedenler ile Avrupa devletleri açısından cazip hammadde ve pazar ihtiyacına uygundur. Hayal ettikleri gibi kapitalist üretim tarzının ucuz maliyet, yüksek talepli pazarıdır. Toprakları değerlidir. Hâkimiyetini toprak üzerinden kurmasa da ticaret olarak kurması avantajlıdır. Ama Osmanlı'nın ticari bağımlılığını, 1910'lu yıllara kadar askeri güç açısından sağlanmaları pek mümkün olmadı.

Ekonomik süreç; hangi güçle başladığı açısından önemlidir. Hızlı güçlü adımlar atılmadığında kumar gibidir. Ağırlaşan, bağımlılık borç ve yaptırımları beraberinde getirmektedir. Tüketim davranışının ne yönde olduğu, maliyetine etki etmektedir. Cumhuriyet'e taşınan kapitülasyonların başlangıcı, sanayi devrimine ve o günkü din, gelenek, kültür, yönetim tarzı gibi özelliklerin katı olduğu günlere uzanmaktadır. Bir sistemin parçası olduğunda ya sisteme karşı rekabet gücünüzü oluşturur ona göre savaşırsınız. Ya da sistemin güçlerinin ucuz üretim kaynağı ve borçlusu haline gelirsiniz.

Aslında kararlar, tercihler ve eylemler ekonomik yol alışın kodlarını yazmaktır. Osmanlıdan erken Cumhuriyete kadar olan süreç, o günden hangi kodların yerleştiğini dolaylı dahi olsa günümüzde de yansıdığını göstermektedir. Baştan kaçırılan değişimler hızlı hareket edilmediğinde geleceğe eksik uzanmış oluyor.

2. SANAYİ DEVRİMİ 1860-1914

Bu dönem teknolojinin ön plana çıkmasıyla teknoloji devrimi olarak tanımlanır. Başlangıç İngiltere de olsa dahi bu dönemde Amerika ve Almanya ön plana çıkmaktadır. 1870 ve 1913 dönemini kapsayan elektrik, iletişim (ülkelerarası radyo, telgraf) 1900'lü yıllardan itibaren çelik üretim yöntemleri, elektrik, içten patlamalı motorlar, döneme imza atmıştır. Beraberinde gerek savaş araçları gerekse raylı sistem dışındaki ulaşım araçlarının etkin üretim ve kullanımı söz konusudur. Küreselleşmenin o günlerde başlayan sesi demek çok iddialı olmayacaktır. Aslında dünya ve Türkiye için enteresan bir dönem. Birinci dünya savaşı başlangıcı. Ne kadar raslantısal gözükse de aynen sınıf mücadelelerine neden olduğu gibi toprak ve ucuz maliyet güdüsünün genişleme hevesi de ortaya çıkmıştır. Asıl üretim

faktörü olan emeğin, sanayileşme ile birlikte sınıfsal olarak yaşadıkları ciddi boyutlu hak kayıpları Sosyalizmle (Marx, Engels) birlikte dile getirilip gelişim göstermiştir. Sanayileşmenin, ilerlemenin maliyeti, bir kesime ayrıcalık tanırken diğer kesimin daha da güçsüzleşmesine neden olmuştur. Yapı taşları değişmektedir. Aslında savaşlar da bunu göstermiştir.

Sanayileşmeyi geniş olanaklarına rağmen başlatamayan Osmanlı, sürdürülebilirliğini giderek kaybetmişti. Türkiye için Osmanlı'da uzak kalınan sanayileşme, matbaanın daha erken yer alabileceken sisteme geç girmesi, zayıflayan yönetim, yükü artan toplum ve birinci dünya savaşıyla ilerlemeye yaklaşmak yerine uzaklaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle yükü artmıştı.

Erken Cumhuriyet 1923-1938 ve 1945 yılları çok geç kalınmış bir sanayileşme adımının kaybedilen yıllarına gerek üretim gerekse yeniden yapılanma dönemidir. Dünyada büyük kriz yaşanırken, ucuz üretim faktörü ve hammaddeye sahip genç Cumhuriyet için de sorun yaratmıştır. Genç Cumhuriyet geri kalmışlığı savaşın yaralarını sarmayı ve hızlı şekilde ekonomik yapısını

oluşturmak için, kalkınma planları, devletçi politikalar, Osmanlı'dan gelen üretim tarzı, ile güçlenme seferliği başlatmıştır. Dünyada sınıflar oluşup haklar mücadeleye alınırken, ülke kurtuluş savaşıyla bağımsızlığını kazanmış ülke için ama gerçek anlamda haklar üzerinden oluşan sınıf bilincinden bahsetmek mümkün değildir. Tabii bu çerçevede ne olacağı kapitalist sistem içinde ister istemez oluşmaktaydı. Aslında Sanayi devrimleri de gerek Türkiye'de gerekse dünyada yeni araçlarla insanlığı yönetmek değil midir?

3. SANAYİ DEVRİMİ

Sanayi Devriminin en vurucu özelliklerinden biri Steve Jobs 'un Apple'ı kurmasıdır. Üretimde elektronik, dijital yapı, ile yeni ekonominin en temel faktörü olan bilgi, internet, bilgisayar, uydu güdülü iletişim nedeniyle otomasyon teknoloji yoğun dönem başlamıştır. Otomasyon beraberinde yazılım ve programlamanın başlangıcı olmuş özellikle Japonyada akıllı robotlar sistemin parçası haline gelmiştir. Üretilen yeni nesil robotlar hem ucuz hem de üretimde verimliliği arttırmış ancak işsizlik üzerinde hem ülke hem de dünya da risk olacağını sinyallerini vermeye başlamıştır. Özellikle mavi yakalı personel sayısında azalmalar meydana gelmiştir.

Türkiye 50'lerden itibaren serbest piyasa sistemine geçmiştir. Birçok açıdan istikrarsızlık ve kalkınmayı yaygınlaştıramamanın bedellerini gene gecikerek ama bir taraftan yakalamaya çalışarak sürece girmiştir. Darbeler parasal ve üretimsel krizler hep engelleyici olmuştur. Buna rağmen dönem olarak gecikmeli de olsa dünyaya uyum sağlama çabası vazgeçmemektedir. Siyasi istikrarsızlık, yönetsel hatalar, koşan dünyanın, kredi sattığı dolaylı yoldan bağımlılaştırılan ülke haline gelmiştir. Sevindirici olan emeğin örgütlenebilmesi yeterli olmasa da diğer dönemlere göre genişlemiştir. 3. Sanayi Devrimini yaşayan ülkelere nazaran gene geride kalmak zorunda kalmıştır.

4. SANAYİ DEVRİMİ

Sanayi 4.0 Küreselleşmenin ürünü olan Yeni Ekonominin araçlarının sonucu olan, dijitalleşme, Yapay zeka, Sanal ve nakitsiz yaşam, tam anlamıyla bilgi ekonomisi, internet, robotlardan oluşan

bir boyut yaşanmaktadır. Covid-19 Pandemisi meydana gelen yeni yaratıcı yıkımın yaşamda hızlı bir şekilde almasını kolaylaştırdı. Diğer 3. Sanayi devriminden farkı özellikle Çin, Japonya benzeri 1. Sanayi devrimini sonradan yaşayan ülkelerin daha ön plana çıkmasıdır.

Özellikleri; yüksek yenilikçi otomasyon, daha hızlı ucuz kaliteli firesiz üretim yapan robotlar, 3D yazıcılar, ev düzeninde online fabrikalardır. Dezavantajı makinaları yaratan insanın makinanın egemenliğinde kalma riskidir.

Türkiye beşerî sermaye ve üretim açısından avantaja sahip olmasına rağmen 1923- 1940'lı dönemde kazandığı ivmeyi 21. yüzyılda yakalayamamaktadır. Aynen 1. sanayileşme devriminde olduğu gibi üst yapının faktörlerinin ağır baskı unsuru haline gelmesi, ekonomi politikalarının ikincil üretim tarzı olan yarı sanayi, fason inşaata dayalı olması nedeniyle gelişmiş ülkelere göre yine geride kalma belirtileri göstermektedir.

Sanayi vahşi bir yapıda olmasına rağmen az gelişmişlik, adaletsiz gelir dağılımı, demokrasi ve kalkınma sorunu daha tehlikelidir.

Eğitim Sağlık, Altyapı, Sosyal Güvenlik, Yaşlı ekonomisi, verimli üretim, uluslararası rekabet gücünü, Emek yanlı politikalar ile geç kalınmış yol kısaltılabilir.

Sonuç olarak; Kapitalizm gerek sanayi devrimleri gerekse başka araçlarıyla her seferinde kabuk değiştirerek yerini alırken ,devrimleri yaşayan merkez ve çevre etkileri farklı olmuş ama bir noktada tüm araçlar bütün ülkelerde bulaşma etkisiyle yayılmıştır. Ülke ekonomisi ve siyaseti için analiz yaparken dışsal faktörler, ihmal edilmemelidir.

Türkiye Cumhuriyeti geç olsa dahi bilinçli olmayı başarabilen bazı politikacılar nedeniyle son döneme kadar düşme kalka gelmeyi başarmıştır.

Önemli olan teknoloji ve bilginin yarattığı verimliliği adaletli gelir dağılımı, çevre, yaşlı, çocuk, emek dostu üretim tarzıyla, sömürüyü minimize ederek sağlaması çok önem taşımaktadır.